

УДК 343.98

Д. Р. Піддубний
аспірант

Європейський університет

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОБУТОВОГО ШАХРАЙСТВА

У статті розглядається поняття методики розслідування побутового шахрайства.

Криміналістична методика розслідування — система наукових знань, на основі яких розробляються рекомендації до організації розслідування і запобігання окремих видів злочинів. Значення криміналістичної методики в тому, що вона сприяє оптимізації розслідування, вирішення інформаційно-пізнавальних і пошукових завдань, практичної реалізації положень криміналістичної техніки і криміналістичної тактики щодо окремих видів злочинів.

Формування конкретної методики передбачає наявність деякої загальної методики або загальної моделі діяльності з розкриття та розслідування злочинів. Якщо є необхідність у створенні базової методики, то повинні бути обґрунтовані її типові параметри, котрі пов'язані з функціональною і логічною структурою, етапністю.

Не виникає сумнівів, що у структурі криміналістичної методики основним елементом інформаційно-пізнавальної моделі, серцевиною її ретроспективного рівня є криміналістична характеристика злочину.

В даний час в окремих криміналістичних методиках криміналістична характеристика злочинів розглядається як обов'язковий елемент, наукова розробка якої дозволяє визначити найбільш суттєві специфічні особливості роду, виду і групи злочинів, які, в свою чергу, необхідні для того, щоб методичні рекомендації, положення окремих методик враховували особливості, а у багатьох випадках були ними обумовлені.

«Криміналістична характеристика» як термін з'явився у 60-ті роки в наукових працях А. Н. Колісниченка, який обмежився загальними зауваженнями про сутність криміналістичної характеристики злочинів. Вперше перелік елементів криміналістичної характеристики злочинів розробив Л. А. Сергеев, на думку якого в їх число входять відомості про зміст способу вчинення злочину, про умови в яких вчиняються злочини і особливості обстановки, особливості, пов'язані з безпосереднім об'єктом злочинного посягання, з суб'єктом та суб'єктивною стороною злочину, зв'язках злочину конкретного виду з іншими злочинами та конкретними діями, які не є кримінально каранними, але мають схожість з даним злочином за деякими об'єктивними ознаками, взаємозв'язку між зазначеними групами обставин.

Практично з того часу почались численні спроби визначення поняття криміналістичної характеристики злочинів та розкриття її змісту. Так, і сьогодні активно триває дослідження криміналістичної характеристики злочинів.

Криміналістична характеристика злочинів може бути використана для розроблення рекомендацій з методики розслідування злочинів певних видів і груп, уніфікації та спрощення процесів доказування. Велика її роль у вивченні кола типових вузлових питань, що підлягають вирішенню при розслідуванні злочинів певного виду чи групи, побудові моделей механізму конкретного злочину, що розслідується та особи винного та потерпілого, виявлені обставини, що сприяли вчиненню злочину й прийняття заходів щодо їх усунення.

Отже, відсутня єдність щодо поняття й місця вказаної категорії у системі науки криміналістики, при цьому криміналістичну характеристику злочинів визначають як: систему узагальнених даних про найбільш типові криміналістично-значущі ознаки певного виду злочинів, наукові положення окремої методики розслідування, що являють собою систему відомостей про елементи механізму вчинення злочину, наукову категорію, в якій з достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події злочину, наукову абстракцію, що відображає в основному на статистичному рівні дані про прийоми підготовки і способи вчинення окремих видів злочинів, систему закономірно взаємопов'язаних криміналістичних даних про елементи складу злочину, ідеальну сукупність криміналістично-значущих елементів та їх ознак про закономірності механізму конкретного виду злочинів, інформаційну модель, що являє собою якісно – кількісний опис типових ознак конкретного виду злочинів, модель системи зведених відомостей про криміналістично-значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину.

Висловлені точки зору дають можливість описати концептуальну сутність поняття та виокремити його структурні елементи та зв'язки. Розглядаючи побудови криміналістичної методики, в якій центральне положення займає криміналістична характеристика, більшість авторів тлумачать її як інформаційну модель злочину, у якій відображені кореляційні залежності між певними елементами. В цій моделі елементи становлять певну систему типових ознак, які характеризують певну кваліфікаційну групу злочинів, і специфічні, які можливо відрізнити від іншої групи, але кожний елемент самостійно впливає на вирішення загальних питань досудового розслідування, висування версій та визначення напрямів збирання доказів.

Думка О. Ф. Лубіна про криміналістичну характеристику злочинної діяльності, уявляється авторові більш точною оскільки для науки і практики становить інтерес не злочин, як такий, а все те, що характеризує його вчинення, сприяє конкретній роботі з розкриття та розслідування.

Іншої думки дотримується І. О. Возгрін, який вважає, що криміналістична характеристика злочинів є описанням стану та особливостей боротьби з різними категоріями злочинів, що включає найширше коло питань, зокрема: визначення поняття та загальних умов досудового розслідування, описання

стану та особливостей боротьби зі злочинами певного виду, криміналістичну класифікацію злочинів, обставини, що підлягають встановленню.

Незважаючи на існуючі у визначеннях деякі відмінності, спільним є те, що криміналістична характеристика переважно розуміється як сукупність даних про найбільш суттєві криміналістичні ознаки і про властивості певної групи злочинів, зведена у взаємозв'язані між собою елементи. І представляє собою теоретичну базу для розробки окремих методик розслідування, зокрема: побудови типових моделей певного аиду злочинів, розробки спеціальних тактичних прийомів і технічних заходів розслідування, а також організації розслідування конкретної справи.

Однак, не тільки поняття криміналістичної характеристики є неоднозначним у теорії криміналістики, а елементи, з яких вона складається є різноманітними з точки зору вчених.

До елементів криміналістичної характеристики вчені відносять дані: про спосіб вчинення злочину; характерні наслідки, що залишилися на місці злочину; механізм злочинного діяння; обстановку вчинення злочину; типові криміналістичні ситуації; осіб, які вчиняють злочини даної категорії; предмети посягання; особистість потерпілого; слідчу ситуацію; поширеність розглянутих злочинів; обставини, що спричиняють вчиненню злочинів; наслідки злочинів; характерні мотиви; характеристику вихідної інформації; обставини, що підлягають доказуванню; переваги та недоліки розкриття даного виду злочинів.

Дискусійним є питання співвідношення криміналістичної характеристики злочинів із предметом доказування, оскільки саме він розглядався вихідним елементом методики розслідування окремих видів злочинів у криміналістичній літературі до 70-х років минулого сторіччя. Тоді вчені вважали, що елементи криміналістичної характеристики злочинів ідентичні з предметом доказування, або криміналістична характеристика злочинів ширша за предмет доказування, чи криміналістична характеристика злочинів і предмет доказування — різнопланові поняття. На нашу думку, остання точка зору має рацію, що предмет доказування та криміналістична характеристика призначені для вирішення різних завдань, різні по юридичній природі та гносеологічній сутності, тому вони є різноплановими. Коло обставин, що підлягають доказуванню; закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві, вказано, слідчим у процесі розслідування злочинів повинно бути обов'язково встановлено. А криміналістична характеристика злочину виступає засобом для поновлення предмета доказування та певним змістом з метою розкриття, розслідування та профілактики злочину.

З чого можна зробити висновок, що перелік обставин, які входять до предмету доказування, повинні бути відображені у структурі окремої методики розслідування поряд з криміналістичною характеристикою злочинів, як основа для розробки ефективних та цілеспрямованих засобів по-швидкому, повному та неупередженому розслідуванні кримінальних правопорушень та викриттю винних.

Незважаючи на явні розбіжності, спільним є те, що вона розуміється як система даних найбільш істотних криміналістичних ознак і властивостей певного виду або групи злочинів, зведених у взаємозалежні між собою елементи, тобто являє собою концептуальну модель, систему знань про певну групу злочинів. Щодо кримінальної характеристики заволодіння чужим майном або придбання права на нього, то слід сказати, що вона також являє собою систему даних про найбільш істотні властивості і ознаки, що проявляються в таких взаємопов'язаних елементах як своєрідність обстановки вчинення шахрайства, особливостей безпосереднього предмета злочинного посягання, характеристики особистості потерпілого, даних про спосіб вчинення злочину, а також властивостей особистості суб'єкта шахрайства, які в сукупності мають важливе значення, як для розробки методичних рекомендацій з розслідування, так і в цілях використання узагальнених даних у ході розслідування конкретних кримінальних справ про шахрайство.

Таким чином, узагальнюючи вищесказане, для створення криміналістичної характеристики у сфері побутового шахрайства необхідно використовувати широкий підхід, який дозволить врахувати всі різновиди даного виду злочину.

Найбільш значимими структурними елементами криміналістичної характеристики шахрайства є обстановка вчинення шахрайства, способи підготовки, вчинення і приховування шахрайства і властиві даній діяльності сліди, предмет злочинного посягання, характеристика шахрая та його мотивація, характеристика потерпілого.

Криміналістична характеристика побутового шахрайства має свою специфіку, яка значною мірою визначається особливостями вчинення цих злочинів. Структуру криміналістичної характеристики побутового шахрайства утворюють наступні складові елементи:

1. Інформація про особу злочинця. Побутові шахраї, у тому числі шлюбні аферисти, використовують для заволодіння майном побутові стосунки та довіру, іноді користуючись і підробленими документами, тому, важливе значення має не тільки кримінальна характеристика суб'єкта такого виду шахрайства, але й кримінологічна та криміналістична характеристики, в які входять демографічні дані, моральні і психологічні особливості, певна частина яких розглядається з урахуванням можливості їх порівняння з захопленнями, інтересами з потерпілим. Так, як побутовому шахрайству більш характерний зв'язок — «злочин–потерпілий–злочинець».

2. Інформація про особу потерпілого має важливе значення при розслідуванні скоєного побутового шахрайства. Така інформація має бути повною та відповідати на питання про те, які риси особи підвищують ймовірність потрапити у таку ситуацію, які стосунки між шахраєм та потерпілим, демографічні відомості потерпілого, риси характеру, соціальні зв'язки, прояви віктимної поведінки.

3. Інформація про предмет злочинного посягання. Привласнення чужого майна шляхом шахрайства направлено на заволодіння майна чи права на

майно, тобто предметами матеріального світу, які покликані задовольнити різні потреби злочинців, найчастіше якими у сфері побуду бувають гроші, але наряду з ними користуються перевагою і матеріальні цінності, транспортні засоби, побутова техніка, одяг і дорогоцінні прикраси і т. і.

4. Інформація про обстановку вчинення шахрайства. В криміналістиці обстановку розуміють як систему різного роду взаємодіючих умов місця і часу, речові фізико-хімічні, метеорологічні та інші умови навколишнього середовища, виробничі фактори, особливості поведінки непрямих учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними та інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови та інші обставини вчинення злочину.

Тож, щодо побутового шахрайства ми будемо розуміти місце, час, природно-кліматичні умови, соціальні, психологічні чинники, умови, що сприяють вчиненню шахрайства, та їх вплив на поведінку фігурантів злочинної події. Дана інформація про обстановку має важливе значення для кваліфікації, організації розслідування, висунення версій та їх перевірки шляхом проведення слідчих дій і негласних слідчих дій.

1. Інформація про спосіб підготовки, вчинення, приховування злочину, обумовлена умовами зовнішнього середовища, особистими якостями шахрая і власника майна, а також відносинами, які склалися між ними. Хоча не завжди при скоєнні побутового шахрайства включаються зазначені елементи, може бути відсутнім підготовка або приховування.

До способів можна віднести наступні прояви цього злочину:

- позичання грошей без наміру їх повернути;
- вступ у фіктивні шлюбні відносини з метою отримання права володіння та користування майном з подальшим його заволодінням;
- привласнення коштів та цінностей, які потерпілий доручив передати певній особі;
- привласнення грошових коштів під виглядом надання послуги;
- привласнення майна, техніки, яка була надана для тимчасового користування.

1. Інформація про типові сліди шахрайства. Як зазначається «для криміналістів при вчиненні злочину на перший план виступають ті його інформативні сторони, які є результатом прояву поза характерних ознак даного способу». Виявлення та опис типових слідів способу вчинення злочину в зовнішньому середовищі дозволяє суб'єкту розслідування отримати необхідну інформацію про подію злочину і способах його підготовки, вчинення і приховування, яка в кінцевому підсумку може бути використана в доказуванні по кримінальній справі.

У криміналістичній літературі неодноразово здійснювалися спроби дати опис типових слідів шахрайства. До традиційних описів матеріальних слідів шахрайства можна віднести: підробні документи, засоби і пристосування для підробки документів, листи, записи, номери телефонів, предмети і

речі залишені на місці події (сліди пальців рук, ніг, транспортних засобів мікрочастинки та запахові сліди). Що ж стосується ідеальних слідів, то нерідко вченими даються лише загальні вказівки на те, що основними джерелами відомостей про ознаки шахрайства виступають, перш за все, різні обізнані особи, коло яких змінюється в залежності від конкретної слідчої ситуації.

Загальна класифікація слідів шахрайства розроблена в криміналістиці недостатньо повно. На наш погляд, в якості підстави для кваліфікації слідів шахрайства, зокрема у досліджуваній темі, доцільно, як і для опису способів шахрайства, використовувати модель комунікації «джерело повідомлення» — «повідомлення» — «одержувач повідомлення». Іншими словами, використовуючи дану модель, можна говорити про ідеальні та матеріальні сліди побутового шахрайства, в яких містяться відомості про джерело повідомлення, про саме повідомлення і його одержувача.

Отже, типовими ідеальними слідами, збереженими у пам'яті потерпілих, свідків, а також співучасників шахрайства можуть бути: відомості про зовнішній вигляд, особливості поведінки шахрая, від імені яких генерувалися повідомлення, а також осіб, вільно чи мимоволі надавали їм сприяння в реалізації посягання; відомості про зміст повідомлення, а також інформація про параметри каналу передачі та засобах його передачі; відомості загальної кількості одержувачів, зовнішньому вигляді, їх поведінкових характеристиках.

Що стосується типових матеріальних слідів, що виявляються при розслідуванні злочину, то слід віднести наступні:

- про джерело повідомлення фізичної особи, а саме сліди рук, сліди взуття, запахові сліди, документи.

- До інформації про повідомлення: а) матеріальні об'єкти, в яких зафіксовано зміст повідомлення справжні та підроблені документи, грошові кошти, тощо., б) ознаки, що вказують на використання певного каналу передачі повідомлення (фотокартка або відеозапис особистого контакту, або аудіо запис розмови або роздруковка телефонних розмов між шахраєм та потерпілим.

- Про одержувача повідомлення документи, в яких відображені відомості про кількість і характеристику постраждалих фізичних осіб, сліди рук, ніг, документи.

Безумовно, в залежності від особливостей того чи іншого різновиду шахрайства, показники зазначених позицій, як якісні, так і кількісні можуть змінюватися. Якщо використовувати запропоновану класифікацію стосовно даного різновиду побутового шахрайства, наприклад до позичання коштів для оформлення земельної ділянки без наміру повернути борг, то опис типових слідів може виглядати наступним чином — ідеальними слідами будуть:

- 1) про джерело повідомлення: інформація про шахрая збереглася в пам'яті потерпілого або можливих свідків,

- 2) про повідомлення: відомості про надані шахраєм підроблених документів, а також аргументів шахрая, за допомогою яких він обгрунтував своє прохання;

3) відомості про одержувача повідомлення, тобто потерпілого, що контактували з шахраєм, подібна інформація можливо відображена свідками або родичами потерпілого, а також відомості про мотиви, які спонукали потерпілого піти на укладення договору.

Матеріальними слідами, в свою чергу, будуть :

1) джерело (документи, асвідчуючи особу шахрая);

2) повідомлення (підроблене рішення Ради про затвердження проекту відведення земельної ділянки, а також складена розписка між шахраєм і потерпілим;

3) обставини про одержувача (документи, що характеризують особу);

Слід зазначити, що не всі елементи можуть розглядатися у криміналістичній характеристиці побутового шахрайства, а тільки ті, які містять в собі типові відомості про механізм вчинення такого шахрайства, враховуючи кореляційний зв'язок між ними. Необхідно вивчити та простежити кореляційні зв'язки між такими елементами як: спосіб вчинення шахрайства — предмет побутового шахрайства, спосіб шахрайства — особа злочинця, оскільки ці зв'язки сприяють виявленню такого підвиду шахрайства та плануванню його розслідування.

Проведення криміналістичного аналізу побутового шахрайства дозволяє зробити наступні висновки:

1. Сфера побутових відносин — це поза виробнича сфера життєдіяльності суспільства, яка охоплює певні суспільні відносини та в якій задовольняються матеріальні та духовні потреби людей. Йдеться про родинні, шлюбні, сусідські, дружні відносини. Відносини побутової сфери регламентуються переважно нормами моралі, звичаями, традиціями.

2. Характерними ознаками побутового шахрайства є:

– наявність між злочинцем і потерпілим до вчинення шахрайства родинних, шлюбних, сусідських чи дружніх відносин;

– способи вчинення шахрайства;

– умови конфліктної ситуації, яка утворюється внаслідок неповернення предмету злочину.

3. Криміналістична характеристика побутового шахрайства містить у собі інформацію про злочин в цілому, а також складових його елементах. Вона являє собою систему тільки криміналістично значущих відомостей про ознаки шахрайства зазначеної категорії, які описані на якісно-кількісному рівні, що підвищує практичне призначення даного елемента у структурі методики розслідування.

4. Також, характеристика побутового шахрайства має практичне значення. Вона надає змогу слідчому в процесі розслідування керуватися знаннями про типові риси та особливості даного підвиду шахрайства, про його окремі ознаки, що характеризують елементи та зв'язок між ними, будувати загальні та окремі версії, тощо. Використання слідчим знань про криміналістичну характеристику побутового шахрайства у сфері побутових відносин таким чином сприятиме оптимізації розслідування кримінальних проваджень.

Перелік посилань

1. Журавель В. А. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів // Вісник Академії правових наук. 2008. № 2 (53).
2. Гармаев Ю. П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика. Санкт-Петербург, 2006. 303 с.
3. Щур Б. В. Види криміналістичних методик і підстави їх класифікації // Наше право. 2011. № 1, ч. 2. С. 143–152.
4. Тищенко В. В. Тактичні і практичні основи методики розслідування злочинів: моногр. Одеса, 2007.
5. Чернявський С. С. Наукові підходи до проблем розкриття злочинів // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2009.
6. Касарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений. Санкт-Петербург, 2008. 495 с.
7. Козутич І. І. Криміналістика: Особливості методики розслідування окремих видів злочинів. Львів, 2006.
8. Чурилов С. Н. Понятие и структура криминалистической методики нуждаются в расширении // Вестник криминалистики. Москва, 2012. Вып. 1 (41). С. 13–17.
9. Саїнчин О. С. Деякі елементи спеціальних криміналістичних методик у системі інформаційної та управлінської діяльності під час розкриття злочинів // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Донецьк, 2004. Вип. 1.
10. Бахин В. П. Криминалистическая методика. Київ, 1999.
11. Волобуев А. Ф. Етапи розслідування в криміналістичній методиці // Вісник Університету внутрішніх справ. Харків, 1999. Вип. 5.

ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ БЫТОВОГО МОШЕННИЧЕСТВА

Д. Р. Поддубный

Данная статья раскрывает само понятие такого подвида мошенничества, как бытовое мошенничество, разработку его криминалистической классификации. Для расследования бытового мошенничества освещены определенные следственные ситуации, действия, которые непосредственно возникают в ходе расследования. Пути совершенствования тактического проведения определенных следственных действий при его расследовании.

Приведенная уголовная характеристика методики расследования бытового мошенничества, ее составных частей, соотношение уголовной характеристики и предмета доказывания, составляющие элементы уголовной характеристики и их описание.

Освещена и исследована позиция ученых, посвятивших свои труды изучению данного аспекта, их мнения относительно исследований уголовной характеристики, методики расследования.

Также, раскрывается практическое значение характеристики бытового мошенничества, а, именно то, что она дает возможность следователю в ходе расследования руководствоваться знаниями о типичных чертах и особенности данного подвида мошенничества, о его отдельных признаках, характеризующих элементы и связи между ними, строить общие и отдельные версии, и тому подобное.

В статье рассмотрены практические знания, которые используются следователем в криминалистической характеристике бытового мошенничества в сфере бытовых отношений, раскрыты аспекты оптимизации расследования уголовных производств.

**THE CONCEPT AND STRUCTURE
OF THE CRIMINALISTICS CHARACTERISTICS OF A FRAUD**

D. R. Piddunyi

This article describes the very concept of such a subspecies of a fraud as domestic fraud, the development of its criminalistic classification. Certain investigative situations, actions that arise directly during the investigation are considered for the investigation of a domestic fraud. Ways of improving tactical conduct of certain investigative actions in its investigation are considered as well.

The criminal description of the domestic fraud method of investigation is given, its components, the ratio of criminal characteristics and the subject of evidence, the components of the criminal characteristics and their description.

In the article were highlighted and researched the position of scholars who devoted their work to studying this aspect, their thoughts on investigations of criminal characteristics, and methods of investigation.

The practical significance of the characteristics of domestic fraud is also revealed, namely, that it enables the investigator in the investigation to be guided by knowledge about the typical features and features of this subtype of fraud, about its separate features that characterize the elements and the relationship between them, to build general and separate versions, etc.

The article deals with practical knowledge used by the investigator in the criminalistic characterization of domestic fraud in the sphere of household relations, and the aspects of optimizing the investigation of criminal proceedings are disclosed.